

MAGDALENA MATUSIAK-FRĄCCZAK

Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji

ORCID: 0000-0002-6736-8008

mfracczak@wpia.uni.lodz.pl

Ochrona swobody wypowiedzi a zwalczanie propagandy i dezinformacji przez Unię Europejską

Protecting Freedom of Expression and Countering Propaganda and Disinformation in the European Union

Słowa kluczowe:

swoboda wypowiedzi,
propaganda,
dezinformacja,
terroryzm, Rosja

Keywords:

freedom of expression,
propaganda,
disinformation,
terrorism, Russia

Ochrona swobody wypowiedzi a zwalczanie propagandy i dezinformacji przez Unię Europejską

Nowe możliwości technologiczne, w tym rozwój internetu, umożliwiają szerzenie propagandy i dezinformacji na dużą skalę. Jej wpływ na kształtowanie świadomości społecznej powoduje, że jest zjawiskiem niepożądanym. Unia Europejska zdecydowała się na zwalczanie propagandy terrorystycznej i rosyjskiej. Państwa członkowskie zobowiązane są do penalizacji wypowiedzi o charakterze terrorystycznym oraz usuwania z internetu treści terrorystycznych. UE zakazała też określonym nadawcom powiązanych z rosyjskim rządem emitowania programów na terytorium Unii. Jakkolwiek środki te stanowią ingerencję w prawo do swobody wypowiedzi, to nie naruszają jej, gdyż w świetle obecnych realiów są niezbędne i proporcjonalne.

Protecting Freedom of Expression and Countering Propaganda and Disinformation in the European Union

New technological possibilities, including the development of the Internet, enable spreading of propaganda and disinformation on a large scale. Due to its influence on shaping social awareness, propaganda is an undesirable phenomenon. The European Union has decided to combat terrorist and Russian propaganda. In the first case, the member states are obliged to penalise terrorist speech and to remove terrorist content from the Internet. With regard to the Russian propaganda, the EU banned certain media outlets linked to the Russian government from broadcasting within the EU territory. Although the mentioned measures constitute an interference with the right to freedom of expression, they do not constitute a violation thereof, because currently they are necessary and proportionate.

Wprowadzenie

Swoboda wypowiedzi jest jednym z podstawowych praw człowieka, gwarantowanym przez art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka¹ i art. 11 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej². Obejmuje ono prawo do przekazywania i odbierania informacji oraz opinii. Może być jednak nadużywane, na przykład poprzez propagandę i dezinformację. Unia Europejska zdecydowała się wprowadzić narzędzia do zwalczania propagandy terrorystycznej i rosyjskiej. Artykuł przedstawia te środki i ocenia ich zgodność z prawem do swobody wypowiedzi. Pierwsza część tekstu określa, czym jest propaganda, i opisuje jej wybrane przykłady. Kolejna zawiera omówienie środków przyjętych przez UE, a następnie konfrontuje je z prawem do swobody wypowiedzi.

Propaganda i dezinformacja oraz ich przykłady

Zgodnie z definicją słownikową propaganda to „technika sterowania poglądami i zachowaniami ludzi polegająca na celowym, natarczywym, połączonym z manipulacją oddziaływaniu na zbiorowość”³, a dezinformacja to „wprowadzenie kogoś w błąd przez podanie mylących lub fałszywych informacji”⁴. Słownik Cambridge definiuje propagandę jako „informacje, idee, opinie lub obrazy, często przedstawiające tylko jedną stronę argumentacji, nadawane, publikowane lub w inny sposób rozpowszechniane w celu wpływania na opinie ludności”⁵, a dezinformację – jako „fałszywą informację rozpowszechnianą w celu oszukiwania ludności”⁶. Dezinformacja definiowana jest również jako fałszywe lub zniekształcone

1 *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Rzym, 4 XI 1950.

2 *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Dz.Urz. UE, C 303, 14 XII 2007, s. 1.

3 *Propaganda*, „Słownik Języka Polskiego PWN” [online, dostęp: 26 XI 2023]: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/propaganda;2508812.html>>.

4 *Dezinformacja*, „Słownik Języka Polskiego PWN” [online, dostęp: 26 XI 2023]: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/dezinformacja;2554971.html>>.

5 *Propaganda*, „Cambridge Dictionary” [online, dostęp: 27 VII 2024]: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>>.

6 *Disinformation*, „Cambridge Dictionary” [online, dostęp: 27 VII 2024]: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation>>.

twierdzenia, które są rozpowszechniane strategicznie, aby wprowadzać w błąd⁷, co oznacza, że wprowadzanie w błąd musi przyjąć postać kwalifikowaną przez stosowną strategię (polityczną czy gospodarczą). Unia Europejska definiuje z kolei dezinformację jako „weryfikowalnie fałszywą lub wprowadzającą w błąd informację, która jest tworzona, prezentowana i szerzona w celu uzyskania zysku ekonomicznego lub w celu intencjonalnego okłamywania społeczeństwa i która to informacja może spowodować publiczną szkodę”. Owa publiczna szkoda oznacza natomiast zagrożenie dla procesu demokratycznego, zdrowia obywateli UE, środowiska czy bezpieczeństwa⁸.

Celem tego rodzaju aktywności informacyjnych jest kontrolowanie procesu zmiany świadomości społeczeństw i przekształcanie zawartych w tej świadomości obrazów na pożądaną przez podmiot szerzący propagandę, a także polityczna dezorientacja przeciwnika, tworzenie atmosfery napięcia czy zagrożenia, a nawet szerzenie paniki⁹. Można spotkać opracowania, które rozróżniają w tym zakresie pojęcie dezinformacji, czyli celowego tworzenia, prezentowania i szerzenia informacji fałszywych, niedokładnych lub wprowadzających w błąd, oraz misinformacji, która polega na nieświadomym szerzeniu pewnych treści bez zamiaru wprowadzania publiki w błąd¹⁰. Propagandę odróżnia od dezinformacji poziom natarczywości. Intensywna, regularna i konsekwentna polityka dezinformacyjna jest propagandą. Pojedyncza wypowiedź danego podmiotu, która mija się z prawdą, nie może być uznawana za propagandę, gdyż brak jej przymiotu intensywności. Propaganda to stała i powtarzalna działalność danego podmiotu w dłuż-

7 A. Erlich, C. Garner, *Is Pro-Kremlin Disinformation Effective? Evidence from Ukraine*, „The International Journal of Press/Politics” 2023, vol. 28, No. 1, s. 6.

8 *Wspólny komunikat Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan Działania przeciwko Dezinformacji*, JOIN (2018) 36 final, Bruksela, 5 XII 2018.

9 A. Jacuch, *Disinformation and Propaganda Target Europe – Russia’s Disinformation Activities against Ukraine*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate” 2021, vol. 11, No. 1, s. 8–9, 13.

10 J. Bacio Terracino, C. Matasick, *Disinformation and Russia’s War of Aggression against Ukraine. Threats and Governance Responses*, „OECD” [online], 3 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/>>.

szym okresie¹¹. Historyczne i współczesne przykłady propagandy i dezinformacji są liczne, a opisanie nawet nieznaczej ich części przekraczałoby potrzeby niniejszego artykułu, dlatego jedynie skrótowo zostaną tu poruszone cztery tragiczne i skutkujące śmiercią wielu osób przypadki jako przykłady najbardziej drastycznych rezultatów propagandy. Omówione zostaną propaganda nazistowskich Niemiec, rwandyjska, terrorystyczna oraz kampania dezinformacyjna Rosji wobec agresji na Ukrainę. Wybrano je, ponieważ skutkowały tym, że zwykli ludzie stali się mordercami, a przynajmniej zaczęli akceptować masowe mordy.

Można postawić tezę, że w III Rzeszy Niemieckiej niemal wszystko było propagandą: od publicznych wystąpień, dokumentów i książek, przez sztukę i architekturę, po nauczanie w szkołach. Zarządzana przez Josepha Goebbelsa machina propagandowa z jednej strony stawiała na piedestale Adolfa Hitlera jako ojca narodu i pierwszego żołnierza, tworząc w ten sposób kult jednostki, z drugiej zaś kładła podwaliny pod ludobójstwo, chociażby poprzez szerzenie poglądów antysemitycznych czy homofobicznych i wmawianie społeczeństwu, że istnieje rasa panów oraz kategoria podludzi¹². Z tego powodu w procesach norymberskich na ławie oskarżonych zasiedli nie tylko politycy i wojskowi (czyli ci, którzy wydawali i wykonywali rozkazy), ale również przedstawiciele niemieckich mediów, jak Juliusz Streicher (redaktor nazistowskiej gazety „Der Stürmer”), Hans Fritsche (wysoki rangą urzędnik ministerstwa propagandy¹³) czy Otto Dietrich (szef prasy)¹⁴.

Propaganda odegrała niebagatelną rolę w ludobójstwie dokonanym w 1994 r. w Rwandzie przez Hutu na Tutsi. Spowodowała ona, że poza atakami wojskowymi i policyjnymi zwykli obywatele przyczynili się

11 B. Baade, *EU Sanctions against Propaganda for War – Reflections on the General Court’s Judgment in Case T-125/22 (RT France)*, „Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht” 2023, Jg. 83, s. 272.

12 N. O’Shaughnessy, *Selling Hitler: Propaganda and the Nazi Brand*, „Journal of Public Affairs” 2009, No. 9, s. 55–76.

13 H. Fritsche jako jedyny z wymienionych został ostatecznie uniewinniony, ponieważ uznano, że jego przemowy nie podlegały bezpośrednio do prześladowania Żydów, a jego pozycja i zakres obowiązków nie były wystarczająco istotne. G. S. Gordon, *The Propaganda Prosecutions at Nuremberg: The Origin of Atrocity Speech Law and the Touchstone for Normative Evolution*, „Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review” 2017, vol. 39, No. 1, s. 229–230.

14 Tamże, s. 209–245.

do śmierci ok. 0,5–1 mln osób. Szczególne znaczenie miała propaganda szerzona przez stację Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)¹⁵. Ze względu na bardzo dużą skalę analfabetyzmu, słabą znajomość języków obcych i brak alternatywnych źródeł informacji transmisje radiowe miały olbrzymi wpływ na ludność Hutu, dlatego tak łatwo uwierzyła, że Tutsi stanowią dla niej zagrożenie¹⁶. Propaganda oddziaływała również międzynarodowo, wpływając na postrzeganie sytuacji w Rwandzie, przez co na przykład francuscy żołnierze interweniujący w tym kraju uwierzyli, że ofiarami ludobójstwa byli Hutu¹⁷. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy uznał za winnych ludobójstwa członków komitetu założycielskiego radia RTLM Ferdinanda Nahimana i Jeana-Bosco Barayagwizę oraz dziennikarza Hassana Ngezego¹⁸.

W XXI w., zwłaszcza po zamachu na World Trade Center, za jedno z zagrożeń dla światowego pokoju i bezpieczeństwa uznawana jest propaganda terrorystyczna, która może polegać na podżeganiu do popełniania aktów terrorystycznych, zachęcaniu, by dołączać do organizacji terrorystycznych, czy prowadzeniu szkolenia w zakresie obsługi broni lub konstruowania i używania materiałów wybuchowych. To między innymi dzięki propagandzie liczne grupy osób z państw zachodnich podróżowały w latach 2014–2019 do Syrii i Iraku, żeby zasilić szeregi ISIS¹⁹. Już w 2001 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ zauważyła, że podżeganie do aktów terrorystycznych jest sprzeczne z celami i zasadami Karty Narodów Zjednoczonych²⁰, a w 2005 – że stanowi poważne i rosnące zagrożenie dla korzystania z praw

15 D. Yanagizawa-Drott, *Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide*, „Quarterly Journal of Economics” 2014, vol. 129, No. 4, s. 1948.

16 E. Baisley, *Genocide and Constructions of Hutu and Tutsi in Radio Propaganda*, „Race & Class” 2014, vol. 55, No. 3, s. 39–40.

17 M. Lower, T. Hauschildt, *The Media as a Tool of War: Propaganda in the Rwandan Genocide*, „Human Security Centre” [online], 9 V 2014 [dostęp: 30 XI 2023]: <<http://www.hscentre.org/sub-saharan-africa/media-tool-war-propaganda-rwandan-genocide/>>.

18 Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy, sprawa ICTR-99-52-A: Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza i Hassan Ngeze, wyrok z 28 XI 2007.

19 L. L. Dawson, *A Comparative Analysis of the Data on Western Foreign Fighters in Syria and Iraq: Who Went and Why?*, International Center for Counter-Terrorism, The Hague, luty 2021, s. 20: <<https://www.icct.nl/sites/default/files/2022-12/Dawson-Comparative-Analysis-FINAL-1.pdf>> [dostęp: 27 VII 2024].

20 Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1373/2001 z 28 IX 2001, S/RES/1373 (2001).

podstawowych oraz rozwoju społecznego i gospodarczego wszystkich państw, a także podważa stabilizację i dobrobyt, w związku z czym ONZ i wszystkie państwa powinny podjąć pilne kroki w celu jej zwalczania. RB ONZ wezwała państwa, by na płaszczyźnie prawnej zakazały podżegania do popełniania czynów terrorystycznych²¹. Podobne kroki podjęła Rada Europy na gruncie art. 5 *Konwencji o zapobieganiu terroryzmowi*²², który również zobowiązuje państwa członkowskie RE do tego rodzaju penalizacji.

Inwazja Rosji na Ukrainę ukazała nowe możliwości i zakres propagandy, zwłaszcza po eskalacji z 24 lutego 2022 r. Informacje mające stworzyć grunt pod działania militarne zaczęto jednak szerzyć na długo przed agresją z 2014 r. Sprzyjały temu zwłaszcza rosyjskie media, niemalże w pełni kontrolowane przez państwo, które jest ich praktycznie jedynym udziałowcem²³. Kremlowskie media przedstawiały atak na Ukrainę jako samoobronę i interwencję humanitarną mającą zapobiec ludobójstwu mniejszości rosyjskiej dokonywanemu rzekomo przez ukraiński rząd złożony z nazistów. Rosja miała jedynie bronić republik Doniecka i Ługańska oraz zapobiec okrażeniu państwa przez wrogie siły²⁴. Propaganda nie dotyczyła przy tym wyłącznie Ukrainy, ale i państw zachodnich oraz NATO, które miało dozbrajać Kijów i oszukiwać Moskwę²⁵. Rosyjskie kampanie propagandowe mają na celu nie tylko wytworzenie fałszywego obrazu rzeczywistości. W przypadkach, gdy przekonanie do rosyjskiej narracji wydaje się niemożliwe, ich celem jest wywołanie w odbiorcach tak dużej dezorientacji i przytłoczenia, żeby nie byli w stanie odróżnić prawdy od fikcji²⁶.

Propaganda uważana jest w tym przypadku za jeden z elementów wojny hybrydowej, która obejmuje działania militarne i pozamilitarne,

21 Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1624 (2005) z 14 IX 2005, S/RES/1624 (2005).

22 *Konwencja o zapobieganiu terroryzmowi*, Rada Europy, Warszawa, 16 V 2005, CETS 196.

23 G. F. Lendavai, *Media in War: An Overview of the European Restrictions on Russian Media*, „European Papers” 2023, No. 3, s. 1238.

24 B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 274; G. F. Lendavai, *Media...*, s. 1239; A. Casero-Ripollés, J. Tuñón, L. Bouza-García, *The European Approach to Online Disinformation: Geopolitical and Regulatory Dissonance*, „Humanities and Social Sciences Communications” 2023, No. 10, s. 5.

25 R. Kyrychenko, S. Salnikova, *Dynamics of Aggressive Discourse on Ukraine and the West in the Russian Pro-Government Media in 2000-2022*, „European Journal of Transformation Studies” 2022, vol. 10, No. 2, s. 174, 183.

26 A. Erlich, C. Garner, *Is Pro-Kremlin...*, s. 8.

stanowi jeden z elementów rosyjskiej doktryny wojennej i ma charakter masowy oraz długoterminowy²⁷. W 2005 r. Rosja utworzyła telewizję Russia Today, która nadaje wiadomości w różnych językach, a w związku z konfliktem z Ukrainą – agencję informacyjną Sputnik²⁸. Do szerzenia dezinformacji wykorzystywane są nie tylko tradycyjne media, jak telewizja, radio czy prasa. Rosyjska propaganda na masową skalę posługuje się także źródłami pozornie marginalnymi, jak strony internetowe, blogi, profile na platformach „You Tube”, „Instagram”, „Facebook”, „Tik Tok” czy „X”, a wraz z nimi internetowymi trollami i botami²⁹. Powszechnie jest również pisanie komentarzy pod artykułami³⁰. Każdy z takich profili z osobna ma minimalny wpływ na kształtowanie opinii publicznej, ale ich siła leży w masowym działaniu. Rosyjska propaganda kreuje wiele nieprawdziwych antyukraińskich narracji. Twierdzi na przykład, że to Ukraina zaatakowała Rosję, że dokonuje ludobójstwa na ludności rosyjskojęzycznej w Donbasie, że Krym przyłączył się do Rosji w sposób legalny czy że Ukraina atakuje cele cywilne, jak szpitale i przedszkola³¹, a nawet że nie jest suwerennym państwem, tylko częścią Rosji³². Rosyjska propaganda potrafi robić użytek z *deepfake’ów*³³, co wykorzystwała do wyprodukowania fałszywego przemówienia Wołodymyra Zełenskiego w marcu 2022 r.³⁴

27 A. Jacuch, *Disinformation...*, s. 7, 9, 12; B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 258; A. Casero-Ripollés, J. Tuñón, L. Bouza-García, *The European...*, s. 2, 4.

28 A. Erlich, C. Garner, *Is Pro-Kremlin...*, s. 8.

29 Trollem internetowym będzie osoba, która pisze na stronach internetowych i w mediach społecznościowych treści kontrowersyjne, nieprawdziwe, często agresywne, mające na celu obrażenie lub ośmieszenie innych użytkowników. Bot internetowy to z kolei program, który automatycznie wykonuje w sieci pewne czynności, zamieszcza na forach i w mediach społecznościowych komentarze i odpowiedzi do wpisów innych osób.

30 C. Wardle, H. Derakhshan, *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*, Council of Europe, Strasbourg, 27 IX 2017 (Report DGI(2017)09), s. 30: <tvrezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf> [dostęp: 30 XI 2023]; J. Bacio Terracino, C. Matasick, *Disinformation...*

31 Tamże.

32 R. Kyrychenko, S. Salnikova, *Dynamics...*, s. 183–184.

33 Deepfake polega na wytworzeniu całkowicie sfalszowanych treści audiowizualnych, najczęściej z użyciem czyjegoś wizerunku.

34 G. F. Lendavai, *Media...*, s. 1238.

Rosja angażowała się również w szerzenie dezinformacji w mediach społecznościowych chociażby przy okazji wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych. W 2017 r. Facebook ogłosił, że 470 fałszywych profili powiązanych z Rosją wydało ok. 100 tys. dol. na opublikowanie ok. 3 tys. reklam w czasie kampanii wyborczej. W tym samym czasie Twitter zaobserwował ok. 1,4 mln interakcji z rosyjską organizacją rządową o nazwie Internet Research Agency³⁵.

Propaganda wpływa na wiele aspektów funkcjonowania społeczeństwa, kształtuje jego nastroje, może mieć przełożenie na wyniki wyborów władz państwowych, modeluje postrzeganie określonych problemów przez społeczności, może prowadzić do manipulowania gospodarką czy kwestiami zdrowotnymi (jak dezinformacja skutkująca wzrostem odmów szczepień i powrotem takich chorób jak odra³⁶). Jak wynika z powyższych przykładów, propaganda może nawet doprowadzić do śmierci wielu osób. Postęp technologiczny i rozwój usług internetowych dają nowe możliwości szerzenia propagandy i dezinformacji, a przez to wpływania na nastroje społeczne i postrzeganie rzeczywistości.

Środki podjęte przez Unię Europejską w celu zwalczania propagandy i dezinformacji

W tej części opracowania przedstawione zostaną podjęte przez Unię Europejską kroki zmierzające do zwalczania propagandy terrorystycznej i rosyjskiej. Na zakończenie wskażemy również inne działania Wspólnoty ukierunkowane na walkę z propagandą i dezinformacją.

Zwalczanie przez UE propagandy terrorystycznej

Po raz pierwszy Unia Europejska odniosła się do propagandy terrorystycznej w decyzji ramowej nr 2002/475/WSiSW³⁷. Na mocy art. 3, ust. 2a–c tego dokumentu zobowiązała państwa członkowskie do penalizacji

35 A. Erlich, C. Garner, *Is Pro-Kremlin...*, s. 8.

36 A. Karwowska, *Lekarze alarmują. Rekordowa skala odmów szczepień i zachorowań na odrę*, „Polska Agencja Prasowa” [online], 17 VII 2024 [dostęp: 24 VII 2024]: <<https://www.pap.pl/aktualnosci/lekarze-alarmuja-rekordowa-skala-odmow-szczepien-i-zachorowan-na-odre>>.

37 *Decyzja Ramowa Rady 2002/475/WSiSW z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu*, Dz.Urz. UE, L 164, 22 VI 2002, s. 3.

[a]) publicznego nawoływania do popełniania przestępstw terrorystycznych, rozumianego jako rozpowszechnianie lub inna forma udostępniania publicznego przekazu w celu podżegania do popełnienia jednego z przestępstw terrorystycznych, jeżeli takie postępowanie, niezależnie od tego, czy stanowi ono bezpośrednie nakłanianie do popełnienia przestępstw terrorystycznych, powoduje zagrożenie popełnienia co najmniej jednego spośród tych przestępstw [art. 3, ust. 1a];

[b]) rekrutacji na potrzeby terroryzmu, rozumianej jako nakłanianie innej osoby do popełnienia jednego z przestępstw terrorystycznych [art. 3, ust. 1b];

[c]) szkoleń terrorystycznych rozumianych jako prowadzenie instruktażu w zakresie wytwarzania lub stosowania materiałów wybuchowych, broni palnej lub innych rodzajów broni lub szkodliwych bądź niebezpiecznych substancji lub instruktażu w zakresie innych konkretnych metod lub technik do celów popełnienia jednego z przestępstw terrorystycznych, ze świadomością, że przekazywane umiejętności mają posłużyć do tych celów [art. 3, ust. 1c].

Następnie tożsame zobowiązania nałożono na państwa członkowskie UE na mocy art. 5–7 dyrektywy nr 2017/541³⁸. Jak zostało wskazane w motywie 10 dyrektywy,

przestępstwo związane z publicznym nawoływaniem do popełniania czynów będących przestępstwem terrorystycznym obejmuje m.in. pochwalanie i usprawiedliwianie terroryzmu lub rozpowszechnianie w Internecie lub poza nim wiadomości lub obrazów, w tym obrazów dotyczących ofiar terroryzmu, w celu zdobycia poparcia dla idei terrorystycznych lub w celu poważnego zastraszania ludności. Taki czyn powinien podlegać karze, jeżeli stwarza niebezpieczeństwo popełnienia aktów terrorystycznych.

Państwa członkowskie UE wykonały to zobowiązanie w różny sposób. Najszersza definicja przestępstwa publicznego nawoływania do popełnienia aktu terrorystycznego przyjęta została w art. 578, ust. 1 hiszpańskiego kodeksu karnego, zgodnie z którym może być ono popełnione nie

38 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW*, Dz.Urz. UE, L 88, 31 III 2017, s. 6.

tylko poprzez podżeganie lub usprawiedliwianie aktu terrorystycznego czy zamachowców, ale także poprzez dyskredytowanie i poniżanie ofiar ataków terrorystycznych i ich rodzin albo okazywanie im pogardy. Wiele państw ogranicza się jednak tylko do zakazu podżegania do popełnienia aktów terrorystycznych³⁹, a niektóre łączą to dodatkowo z ich gloryfikacją⁴⁰. Polski kodeks karny zakazuje ogólnie podżegania do gloryfikacji wszelkich przestępstw i nie zawiera żadnego szczególnego uregulowania w odniesieniu do aktów terrorystycznych⁴¹. Prawo niemieckie penalizuje z kolei propagandę czynioną w imieniu organizacji terrorystycznych znajdujących się na liście sporządzonej przez Unię Europejską⁴².

Dodatkowo dyrektywa nr 2017/541 zobowiązywała państwa członkowskie do podjęcia niezbędnych środków, by zapewnić natychmiastowe usuwanie publicznie nawołujących do popełnienia przestępstwa terrorystycznego treści internetowych, które znajdują się na serwerach na ich terytorium (art. 21 dyrektywy). Zobowiązanie to okazało się niewystarczające, gdyż współczesne środki techniczne, zwłaszcza internet, pozwalają terrorystom na szerzenie idei, rekrutację oraz szkolenie bez ograniczeń, jakie stanowią granice państwowe⁴³, przez co możliwa jest masowa i anonimowa radykalizacja podatnych grup społecznych⁴⁴.

W 2021 r. UE przyjęła więc rozporządzenie nr 2021/784, na podstawie którego dostawcy usług hostingowych zobowiązani są do usunięcia treści terrorystycznych lub uniemożliwienia dostępu do nich we wszystkich

39 Par. 278 austriackiego kodeksu karnego, art. 140bis belgijskiego kodeksu karnego, sekcja 4A irlandzkiego *Criminal Justice (Terrorist Offences) Act 2005*, art. 135-2 kodeksu karnego Luksemburga.

40 Art. 421-2-5 francuskiego kodeksu karnego, a także sekcja 1 *Terrorism Act 2006* Zjednoczonego Królestwa.

41 Art. 255 kk.

42 Par. 86 ust. 2 niemieckiego kodeksu karnego.

43 A. Petsche, M. Cancio Meliá, *Speaking of Terrorism and Terrorist Speech: Defining the Limits of Terrorist Speech Offences*, [w:] *Counter-Terrorism, Constitutionalism and Miscarriages of Justice*, ed. G. Lennon, C. King, C. McCartney, Hart Publishing, Oxford 2019, s. 152; E. Rediker, *The Incitement of Terrorism on the Internet: Legal Standards, Enforcement, and the Role of the European Union*, „Michigan Journal of International Law” 2015, vol. 36, No. 2, s. 322, 324–325.

44 S. M. Boyne, *Free Speech, Terrorism, and European Security: Defining and Defending the Political Community*, „Pace Law Review” 2010, vol. 30, No. 2, s. 434–435.

państwach członkowskich UE w ciągu jednej godziny od otrzymania nakazu wydanego przez właściwy organ państwa członkowskiego (art. 3, ust. 1, 3)⁴⁵. Treści terrorystyczne zdefiniowane są podobnie jak treści objęte nakazem penalizacji na gruncie dyrektywy nr 2017/541. Jak wynika z powyższego, w przypadku treści terrorystycznych nadrzędne znaczenie będzie miała szybkość postępowania kontrolnego, w tym przed właściwym sądem, która powinna być skorelowana z szybkością postępowania o usunięcie lub uniemożliwienie dostępu do treści.

Podsumowując tę część rozważań, należy stwierdzić, że działania Unii dotyczące zwalczania propagandy terrorystycznej nakierowane są na penalizację lub usuwanie z internetu treści publikowanych przez podmioty indywidualne. Szczególną rolę będzie tu więc odgrywała kontrola sądowa, a w jej ramach ważenie spornych interesów – z jednej strony potrzeby państwa do zapewnienia porządku i bezpieczeństwa publicznego, a z drugiej – prawa jednostek do swobody wypowiedzi.

Zwalczanie przez UE rosyjskiej propagandy

W 2015 r. w związku z agresją Rosji na Ukrainę Rada Europejska zauważyła potrzebę zwalczania dezinformacji i zarekomendowała przyjęcie planu w sprawie strategicznej komunikacji⁴⁶, a instytucje i organy Unii Europejskiej uznały rosyjską dezinformację za jedno z największych zagrożeń dla całej Wspólnoty. Zostało podkreślone, że propaganda ta jest systematyczna i dysponuje dużymi zasobami, także finansowymi⁴⁷. Ponadto UE utworzyła Grupę Zadaniową ds. Wschodniej Komunikacji Strategicznej (East Strategic Communication Task Force), a jako jeden z celów postawiła przed nią zwiększenie zdolności do prognozowania, kierowania i odpowiadania na dezinformacyjną działalność Federacji Rosyjskiej⁴⁸. Obok rosyjskiej propagandy unijne instytucje wskazują zagrożenie ze strony orga-

45 *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w Internecie treści o charakterze terrorystycznym (Tekst mający znaczenie dla EOG)*, Dz.Urz. UE, L 172, 17 V 2021, s. 79.

46 *Konkluzje – 19 i 20 marca 2015 r.*, EUCO 11/15, Rada Europejska, pkt 13.

47 *Wspólny komunikat Parlamentu Europejskiego...*

48 *Questions and Answers about the East StratCom Task Force*, „European Union External Action” [online], 27 X 2021 [dostęp: 14 XII 2023]: <https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en>.

nizacji terrorystycznych, które szerzą dezinformację na temat konfliktu w Syrii, podlegają do radykalizacji i popełniania aktów terroru⁴⁹.

Środki restrykcyjne skierowane przeciwko rosyjskiej propagandzie w związku z agresją na Ukrainę zostały przyjęte przez UE po eskalacji z 24 lutego 2022 r. Wówczas to Wspólnota zmieniła rozporządzenie nr 833/2014 dwoma innymi⁵⁰. W motywie 6 rozporządzenia nr 2022/350 Rada zauważyła, że

Rosja prowadzi systematyczną międzynarodową kampanię manipulowania przekazem medialnym i przeinaczania faktów w celu wzmocnienia swojej strategii destabilizacji państw z nią sąsiadujących, UE i jej państw członkowskich. W szczególności działania propagandowe wielokrotnie i konsekwentnie wymierzone są w europejskie partie polityczne, zwłaszcza w okresach wyborów, społeczeństwo obywatelskie, osoby ubiegające się o azyl, rosyjskie mniejszości etniczne, mniejszości seksualne oraz w funkcjonowanie instytucji demokratycznych w Unii i jej państwach. Aby uzasadnić i wesprzeć agresję na Ukrainę, Rosja prowadzi ciągłe i skoordynowane działania propagandowe skierowane do społeczeństwa obywatelskiego w Unii i w państwach sąsiadujących, poważnie przeinaczając fakty i manipulując nimi [motyw 7].

Te działania propagandowe prowadzone są za pośrednictwem szeregu mediów znajdujących się pod stałą bezpośrednią lub pośrednią kontrolą przywództwa Rosji i stanowią poważne i bezpośrednie zagrożenie dla porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego Unii [motyw 8].

Media te odgrywają wreszcie „istotną i zasadniczą rolę w tworzeniu warunków sprzyjających agresji wobec Ukrainy i wspieraniu tej agresji oraz w destabilizacji państw sąsiadujących” (motyw 9).

- 49 *Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady – wspólne ramy dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym*, JOIN(2016) 18 final, Komisja Europejska, Bruksela, 6 IV 2016.
- 50 *Rozporządzenie Rady (UE) nr 833/2014 z dnia 31 lipca 2014 r. dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie*, Dz.Urz. UE, L 229, 31 VII 2014, s. 1; *Rozporządzenie Rady (UE) 2022/350 z dnia 1 marca 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady (UE) nr 833/2014 dotyczącego środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie*, Dz.Urz. UE, L 65, 2 III 2022, s. 1; *Rozporządzenie Rady (UE) 2022/879 z dnia 3 czerwca 2022 r. zmieniające rozporządzenie (UE) nr 833/2014 dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie*, Dz.Urz. UE, L 153, 3 VI 2022, s. 53.

Zgodnie z obecnym brzmieniem art. 2f rozporządzenia nr 833/2014

[z]akazuje się nadawania lub umożliwiania, ułatwiania lub w inny sposób przyczyniania się do nadawania jakichkolwiek treści przez osoby prawne, podmioty lub organy wymienione w załączniku XV do rozporządzenia, w tym w drodze transmisji lub dystrybucji za pomocą dowolnych środków, takich jak telewizja kablowa, satelitarna, telewizja internetowa, dostawcy usług internetowych, internetowe platformy lub aplikacje służące do udostępniania plików wideo, niezależnie od tego, czy są one nowe, czy preinstalowane.

Jednocześnie zawiesza się wszelkie licencje i zezwolenia na nadawanie udzielone osobom prawnym, podmiotom lub organom wymienionym w załączniku XV, jak również uzgodnienia dotyczące transmisji i dystrybucji zawarte z tymi osobami prawnymi, podmiotami lub organami (ust. 2), a także reklamowanie produktów lub usług we wszelkich treściach wyprodukowanych lub nadawanych przez osoby prawne, podmioty lub organy wymienione w załączniku XV, w tym w drodze transmisji lub dystrybucji za pomocą dowolnych środków (ust. 3). Tym samym na terytorium Unii zabroniono nadawania następującym podmiotom: Sputnikowi i spółkom od niego zależnym, w tym Sputnikowi Arabic, Russia Today i spółkom od niej zależnym, Rossii RTR / RTR Planeta, Rossii 24 / Russia 24, Rossii 1, TV Centre International, NTV / NTV Mir, REN TV, Pierwemu kanałowi, Oriental Review, Cargradowi, New Eastern Outlook i Katechonowi.

Należy przy tym podkreślić, że środki ograniczające dotyczą głównie działalności nadawczej na terytorium UE. Wskazane podmioty mogą natomiast prowadzić we Wspólnocie badania, robić wywiady itp. Można również nadmienić, że wcześniej analogiczne kroki podejmowały jednostronnie poszczególne państwa członkowskie. Przykładowo po agresji Rosji na Ukrainę w 2014 r. Litwa i Łotwa zawiesiły retransmisję programów rosyjskojęzycznych⁵¹ na podstawie art. 6 dyrektywy nr 2010/13/UE⁵², który zobowiązuje pań-

51 B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 268.

52 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i admini-*

stwa członkowskie do zapewnienia w odpowiedni sposób, by audiowizualne usługi medialne świadczone przez dostawców podlegających ich jurysdykcji nie zawierały żadnych treści nawołujących do nienawiści ze względu na rasę, płeć, religię lub narodowość.

Unijny ustawodawca nie zdecydował się w tym przypadku na penalizację rosyjskiej propagandy ani na środki pozwalające usuwać ją z internetu w przypadku użytkowników indywidualnych. Jest to rozwiązanie logiczne, ponieważ określenie *propaganda rosyjska* trudno precyzyjnie zdefiniować w sposób, który nie ingerowałby nadmiernie w prawo do swobody wypowiedzi politycznej. Nie da się bowiem w jej przypadku skonstruować tak szczegółowej i dokładnej definicji, jak w odniesieniu do propagandy terrorystycznej. Dlatego też w UE możliwe było jedynie ograniczenie prawa do emisji programów nadawcom powiązanych z rosyjskim rządem i realizującym jego politykę dezinformacyjną.

W tym kontekście należy wspomnieć o działalności grupy zadaniowej East Stratcom, która jest częścią unijnej służby dyplomatycznej działającej pod kierownictwem wysokiego przedstawiciela Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa. Ta grupa ekspertów została powołana po wydaniu przez Radę Europejską konkluzji z 19 marca 2015 r., w których podkreślono potrzebę przeciwstawienia się kampaniom dezinformacyjnym prowadzonym przez Rosję i wezwano wysoką przedstawiciel, by we współpracy z państwami członkowskimi i instytucjami UE przygotowała do czerwca plan działania dotyczący strategicznej komunikacji. Utworzenie zespołu ds. komunikacji miało być pierwszym krokiem w tym zakresie⁵³. Wspomniana grupa odpowiada za prowadzenie strony internetowej „EU vs. Disinfo” (we wszystkich językach urzędowych UE), gdzie na bieżąco wyjaśniane są przypadki rosyjskiej dezinformacji.

stracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) (Wersja ujednolicona) (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.Urz. UE, L 95, 15 IV 2010, s. 1.

53 *Konkluzje Rady Europejskiej w sprawie stosunków zewnętrznych (19 marca 2015 r.), „Rada Europejska” [online], 19 III 2015 [dostęp: 24 VII 2024]: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2015/03/19/conclusions-russia-ukraine-european-council-march-2015/>>.*

Zwalczanie propagandy i dezinformacji w UE jako wyzwanie dla ochrony swobody wypowiedzi

Ponieważ środki zwalczania propagandy są różne, również w tej części opracowania osobno omówiona zostanie relacja prawa do swobody wypowiedzi wobec propagandy terrorystycznej i rosyjskiej. Jak wynika z poprzednich części artykułu, środki skierowane przeciwko propagandzie terrorystycznej koncentrują się wokół reakcji karnej oraz nakazów usuwania i uniemożliwiania dostępu do treści internetowych, a w przypadku propagandy rosyjskiej mamy do czynienia z zakazem nadawania określonych mediów na terytorium UE. Przedmiotem rozważań w tej części będzie ocena zgodności wprowadzonych przez Unię ograniczeń z art. 10 EKPC i art. 11 KPP UE, przy czym w przypadku Karty należy pamiętać, że gdy zawiera ona prawa, które odpowiadają prawom ujętym w Konwencji, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez Konwencję, zaś prawo UE może im przyznać jeszcze szerszą ochronę.

Swoboda wypowiedzi a zwalczanie propagandy terrorystycznej

Należy zauważyć, że treści terrorystyczne stanowią nadużycie prawa do swobody wypowiedzi, sprzeczne z wartościami, którym przyświeca Europejska Konwencja Praw Człowieka⁵⁴. Ponieważ omawiane środki istotnie ingerują w prawo do swobody wypowiedzi, przepisy definiujące mowę terrorystyczną, jako wyjątek od swobody wypowiedzi, powinny być interpretowane zawężająco. W każdym przypadku, gdy weryfikuje się, czy dana treść jest wypowiedzią terrorystyczną, powinno się szczegółowo badać takie przesłanki jak autor wypowiedzi, jej adresat, treść oraz kontekst⁵⁵. Niemniej reakcja karna na propagandę terrorystyczną jest możliwa i akceptuje się ją w orzecznictwie ETPCz.

Istotnym czynnikiem jest w tym przypadku okoliczność, by wypowiedź uznana za terrorystyczną stwarzała niebezpieczeństwo popełnienia aktów

54 EKomPC, *Brind v. the United Kingdom*, skarga nr 187/14, 9 V 1994; ETPCz, *Gürbüz and Bayar v. Turkey*, skarga nr 8860/13, 23 VII 2019, pkt 34; E. Barendt, *Threats to Freedom of Speech in the United Kingdom?*, „UNSW Law Journal” 2005, vol. 28, No. 3, s. 897; G. Rollnert Liern, *Incitación al terrorismo y libertad de expresión: el marco internacional de una relación problemática*, „Revista de Derecho Político” 2014, No. 91, s. 233, 241.

55 ETPCz, *Erkizia Almandoz v. Spain*, skarga nr 5869/17, 22 VI 2021, pkt 42–52.

terrorystycznych. W literaturze wskazuje się jednak, że termin *niebezpieczeństwo* jest bardzo ogólnikowy i szeroki semantycznie, co może pozwolić na penalizację wypowiedzi, które nie zwiastują ryzyka nieuchronnego ataku terrorystycznego, a jedynie pewną możliwość popełnienia takiego czynu w odległej przyszłości⁵⁶. Z drugiej strony zasady z Johannesburga⁵⁷ wskazują, że wypowiedź powinna podlegać penalizacji jako zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego tylko wówczas, jeżeli zostanie wykazane, że zmierza do wywołania nieuchronnej przemocy, może podżegać do takiej przemocy albo gdy istnieje bezpośrednie i nieuchronne powiązanie między wypowiedzią a prawdopodobieństwem wystąpienia takiej przemocy (zasada nr 6). Specjalny sprawozdawca ONZ Martin Scheinin stoi natomiast na stanowisku, że owo ryzyko niebezpieczeństwa powinno być obiektywne⁵⁸.

Aby ustalić, czy dana wypowiedź ma charakter terrorystyczny, treść i kontekst powinny być rozpatrywane zawsze łącznie, co potwierdził ETPCz w wyroku w sprawie *Erkizii Almandoz*⁵⁹. Kontekst jego wypowiedzi był szczególnie obciążający dla autora, ale jej treść nie uzasadniała przyjęcia, że mamy do czynienia z działaniem terrorystycznym. Skarżący był baskijskim politykiem separatystą i wziął udział w ceremonii, która miała upamiętnić zmarłych członków ETA. Wyświetlano w jej trakcie na ekranie duże fotografie zmarłych, a także zdjęcia zakapturzonych członków ETA i więźniów. Ceremonii towarzyszył tradycyjny baskijski taniec szabel. W swoim wystąpieniu *Erkizia Armandoz* podkreślał jednak, że nadszedł czas refleksji i baskijskie cele polityczne powinny być osiągane metodami demokratycznymi. Nie mieliśmy zatem do czynienia z mową nienawiści, usprawiedliwianiem aktów terroru ani jego gloryfikacją. Dlatego też ETPCz uznał, że skazanie go przez hiszpańskie sądy za mowę terrorystyczną naruszyło art. 10 EKPC.

W orzecznictwie ETPCz wskazuje się, że nadawanie lub publiczne udostępnianie w inny sposób wywiadów czy słów wypowiedzianych przez osobę

56 G. Rollnert Liern, *Incitación...*, s. 245–247.

57 *Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression and Access to Information, Freedom of Expression and Access to Information*, U.N. Doc. E/CN.4/1996/39 (1996).

58 M. Scheinin, *Report to the Human Rights Council. Ten Areas of Best Practices in Countering Terrorism*, UN Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, 22 XI 2010, A/HRC/16/51.

59 ETPCz, *Erkizia Almandoz v. Spain*, skarga nr 5869/17, 22 VI 2021, pkt 42–52.

reprezentującą lub wspierającą organizację terrorystyczną będzie stanowiło wypowiedź terrorystyczną⁶⁰, zwłaszcza gdy podżęga ona do przemocy, wstępowania do organizacji terrorystycznych lub przedstawia terrorystów (w tym zmarłych) jako bohaterów⁶¹. Pewne formy identyfikacji z organizacją terrorystyczną, zwłaszcza gloryfikowanie jej samej lub jej członków, mogą być uznawane za wspieranie terroryzmu i podżeganie do przemocy⁶². Samo stwierdzenie, że osoba uznana za przestępcę jest przywódcą ludu, prezydentem lub osobą szanowaną albo zawołanie „Niech żyje!” i podobne nie są jednak uznawane przez ETPCz za gloryfikację terroryzmu lub podżeganie do niego⁶³. Jeżeli jednak ta sama wypowiedź gloryfikuje powstania separatystyczne oraz opór zbrojny i stosowanie przez separatystów przemocy, a przy tym stygmatyzuje i dehumanizuje drugą stronę sporu, to nie ma mowy o ochronie przez art. 10 EKPC⁶⁴, a tym samym art. 11 KPP UE.

Wszelka satyra, z istoty cechująca się przecież przesadą i prowokacją, podlega ochronie w myśl art. 10 EKPC i art. 11 KPP UE. W pewnych okolicznościach może jednak zostać uznana za gloryfikację terroryzmu i poniżenie jego ofiar, a tym samym za wypowiedź terrorystyczną. W konkretnych okolicznościach może to doprowadzić do konkluzji, że skazanie za tego typu wypowiedź nie jest sprzeczne z poszanowaniem prawa do swobody wypowiedzi. Tak właśnie uznał ETPCz w sprawie Leroy⁶⁵. Dwa dni po zamachach na World Trade Center francuski rysownik opublikował w prasie obrazek przedstawiający cztery wysokie wieże, w które uderzyły dwa samoloty. Towarzyszył mu napis: „Wszyscy o tym marzyliśmy, Hamas to zrobił!”. Trybunał nie uznał tej wypowiedzi za satyrę skierowaną przeciwko amerykańskiemu imperializmowi, ale za akt poniżenia ofiar zamachu z 11 września

60 EKomPCz, *Brind v. the United Kingdom*, skarga nr 187/14, 9 V 1994; EKomPCz, *Purcell and Others v. the United Kingdom*, skarga nr 15404/89, 16 IV 1991.

61 ETPCz, *ROJ TV A/S v. Denmark*, skarga nr 24683/14, 17 IV 2018.

62 ETPCz, *Zana v. Turkey*, skarga nr 69/1996/688/880, 25 XI 1997, pkt 56–62; ETPCz, *Yavuz and Yaylali v. Turkey*, skarga nr 12606/11, 13 XII 2013, pkt 51; J. C. Aguerri, *Del „terrorista” al „radical”: los delitos de subjetividad en el código penal español*, „Revista Crítica Penal y Poder” 2017, No. 13, s. 156.

63 ETPCz, *Kılıç and Eren v. Turkey*, skarga nr 43807/07, 29 XI 2011, pkt 27–28.

64 ETPCz, *Sürek v. Turkey*, skarga nr 26682/95, 8 VII 1999, pkt 62; ETPCz, *Stomakhin v. Russia*, skarga nr 52273/07, 8 X 2018, pkt 99–109; G. Rollnert Liern, *Incitación...*, s. 249.

65 ETPCz, *Leroy v. France*, skarga nr 36109/03, 2 X 2008.

2001 r. Do podobnych wniosków doszedł Trybunał w sprawie Z. B. przeciwko Francji⁶⁶, chociaż wydarzenia, których dotyczyła, miały miejsce ponad jednoście lat po nowojorskich zamachach. ETPCz uznał, że zasadne było skazanie Z. B. za mowę terrorystyczną, która przejawiała się w tym, że podarował swojemu małoletniemu siostrzeńcowi (*nota bene* o imieniu Jihad i urodzonymu 11 września, tyle że 2009 r.) koszulkę z napisami „Jestem bombą!” i „Jihad, urodzony 11 września”, a małoletni nosił ją w żłobku. Trybunał nie był przekonany, jakoby taka koszulka miała stanowić formę żartu i była przejawem jedynie złego smaku skarżącego.

Jak widać z powyższych przykładów, ETPCz nakreślił dosyć szerokie ramy dla zwalczania wypowiedzi terrorystycznych, pozostając wrażliwy na ofiary terroryzmu i uznając, że godzące w nie i relatywizujące ich traumę wypowiedzi również należy kwalifikować jako terrorystyczne. Można się zastanowić, czy nie stanowi to nadmiernego ograniczenia swobody wypowiedzi, zwłaszcza że w sprawie Z. B. przeciwko Francji trudno mówić, by koszulka podlegała do aktów terrorystycznych czy powodowała nieuchronne ryzyko ich wystąpienia.

Odnosnie do środków z rozporządzenia nr 2021/784 należy podnieść, że ze względu na zakres ingerencji w prawo do swobody wypowiedzi już samo rozporządzenie zobowiązuje państwa, by zapewniły dostawcom usług hostingowych i treści internetowych prawo do skutecznego środka prawnego, w tym do zaskarżenia nakazu usunięcia treści przed sądami państwa członkowskiego (art. 9 i 10 rozporządzenia).

Rozporządzenie nie definiuje, czym jest skuteczny środek prawny, dlatego konieczne jest poczynienie kilku dodatkowych uwag. Sam nakaz usunięcia powinien zawierać uzasadnienie, ponieważ jedynie wtedy jednostka będzie w stanie przedstawić jakiegokolwiek zarzuty wobec takiego nakazu, a sąd krajowy będzie władny ów nakaz i zarzuty ocenić. Sąd krajowy powinien mieć uprawnienie do pełnej kontroli nakazu, co oznacza możliwość jego uchylecia i nakazania przywrócenia usuniętych treści. Czas trwania kontroli sądowej powinien być skorelowany z szybkością postępowania. Skoro nakazy usunięcia treści z internetu mają być wykonywane w ciągu jednej godziny, to procedura sądowa powinna trwać bardzo szybko i nie przekraczać kilku dni, ponieważ ma to niebagatelne znaczenie dla prawa do udzielania

66 ETPCz, Z.B. v. France, skarga nr 46883/15, 2 IX 2021.

i otrzymywania informacji. Informacja jest towarem szybko psującym się, w związku z czym opóźnienia w publikacji czy usunięcie nawet na krótki czas mogą pozbawić informację całego jej znaczenia i zainteresowania⁶⁷. Jeżeli więc treści zgodnie z przepisami będą usuwane błyskawicznie, a ich przywrócenie miałoby nastąpić po wielomiesięcznym lub nawet wieloletnim postępowaniu sądowym, to będziemy mieli do czynienia z naruszeniem art. 10 EKPC i art. 11 KPP UE.

Swoboda wypowiedzi a zwalczanie rosyjskiej propagandy

Zwalczanie rosyjskiej propagandy ma szczególne znaczenie w kontekście prawa do swobody wypowiedzi, chodzi bowiem o całkowity zakaz nadawania na terytorium UE programów pochodzących od rosyjskich nadawców. Oznacza to, że określone media są zupełnie odcięte od unijnego rynku i jego odbiorców. Należy mieć tu na uwadze rolę mediów w społeczeństwie demokratycznym, a jest nią dostarczanie – w sposób zgodny z ich obowiązkami i odpowiedzialnością – informacji oraz idei dotyczących wszystkich tematów, którymi interesuje się społeczeństwo⁶⁸. Z drugiej strony publika ma prawo dostępu do mediów, zwłaszcza że zapewniają one informacje natychmiastowe, bez czego wiele treści straciłoby na wartości i aktualności⁶⁹. Odcięcie od terytorium UE całej gamy środków masowego przekazu należy zatem traktować jako istotną ingerencję w prawo do swobody wypowiedzi.

W Europie szczególnego znaczenia nabiera zasada pluralizmu mediów, a omawiany środek niewątpliwie go limituje. ETPCz stoi nawet na stanowisku, że bez pluralizmu mediów nie będziemy mieli do czynienia z demokracją, ponieważ jej istotą jest przyzwolenie na debatę nad różnymi programami politycznymi – nawet takimi, które podważają sposób, w jaki państwo jest zorganizowane, ale pod warunkiem, że nie godzą one w demokrację. Aby osiągnąć prawdziwy pluralizm w sektorze audiowizualnym, w społeczeństwie demokratycznym nie wystarczy zapewnić funkcjonowania kilku lub kilkunastu programów czy teoretycznej możliwości do wejścia

67 ETPCz, *Sunday Times v. United Kingdom* (nr 2), skarga nr 13166/87, 26 XI 1991, pkt 51; ETPCz, *Observer and Guardian v. United Kingdom*, skarga nr 13585/88, 26 XI 1991, pkt 60.

68 ETPCz, *Jersild v. Denmark*, skarga nr 15890/89, 23 IX 1994, pkt 31.

69 ETPCz, *Lingens v. Austria*, skarga nr 9815/82, 8 VII 1986, pkt 41-42.

na rynek audiowizualny dla operatorów. Trzeba zapewnić różnorodność treści programowych, które w jak największym stopniu odzwierciedlałyby różnorodność opinii w społeczeństwie, do którego programy są skierowane⁷⁰. Nie ulega wątpliwości, że środki przewidziane art. 2f rozporządzenia nr 883/2014 ograniczają dostępność na terytorium UE opinii przedstawiających rosyjski punkt widzenia. Sam fakt, że dane media prezentują wyłącznie jednostronne opinie, to jednak jeszcze zbyt mało, by można było nałożyć na nie ograniczenia w postaci zakazu nadawania⁷¹. Nie jest bowiem rolą ani władz państwowych, ani UE, ani też sądów międzynarodowych (jak ETPCz czy TSUE) kontrolowanie i zastępowanie własną oceną opinii przedstawianych przez media ani sposobu ich prezentacji⁷².

W tym miejscu warto przypomnieć wyrok ETPCz w sprawie OOO Flavusa i innych przeciwko Rosji⁷³. Skarżący byli właścicielami mediów, które prowadziły internetowe portale informacyjne. W 2013 r. w Federacji Rosyjskiej przyjęto nowe prawo, które pozwoliło na identyfikowanie stron internetowych zawierających nawoływania do zamieszek, działalności ekstremistycznej czy udziału w niezatwierdzonych zbiegowiskach. Na podstawie tych przepisów dostęp do stron internetowych, które prowadzili skarżący, został zablokowany, gdyż rzekomo zawierały one nawoływania do działalności ekstremistycznej. ETPCz stwierdził, że całkowite zamknięcie tych portali (co można uznać za równoważne z zakazem nadawania) naruszało art. 10 EKPC. Stanowi ono bowiem środek ekstremalny (*extreme measure*) i nie czyni żadnego rozróżnienia pomiędzy legalnymi i nielegalnymi treściami na danej stronie internetowej, blokując dostęp do wszystkich. Tymczasem blokowanie legalnych treści nie może być automatyczną konsekwencją ograniczeń skierowanych przeciwko treściom nielegalnym.

Prawo do swobody wypowiedzi nie jest bezwzględne i może podlegać ograniczeniom. Zgodnie z art. 10, ust. 2 EKPC korzystanie z tej wolności pociąga za sobą obowiązki i odpowiedzialność. Może więc podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są

70 ETPCz, NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova, skarga nr 28470/12, 5 IV 2022, pkt 185; ETPCz, Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy, skarga nr 38433/09, 7 VI 2012, pkt 129–130.

71 B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 275.

72 ETPCz, NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova, skarga nr 28470/12, 5 IV 2022, pkt 193.

73 ETPCz, OOO Flavus and Others v. Russia, skarga nr 12468/15, 23 VI 2020.

przewidziane w ustawie i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym dla interesu bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, na ochronę zdrowia i moralności, dobrego imienia i praw innych osób oraz na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowniczej. Omawiane ograniczenie mieści się w zakresie interesu bezpieczeństwa państwowego, o którym mowa w tym przepisie. W myśl art. 52, ust. 1 KPP UE wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności uznanych w Karcie muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw oraz wolności. Z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności ograniczenia mogą być wprowadzone wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście odpowiadają uznawanym przez Unię celom interesu ogólnego lub potrzebom ochrony praw i wolności innych osób. Ograniczenie będące przedmiotem sporu niewątpliwie odpowiada uznawanym przez Wspólnotę celom interesu ogólnego. Takimi są mianowicie: ochrona wartości UE, jej podstawowych interesów, bezpieczeństwa, niezależności i integralności (art. 21, ust. 2a TUE) czy utrzymanie pokoju, zapobieganie konfliktom i umacnianie bezpieczeństwa międzynarodowego (art. 21, ust. 2c TUE).

TSUE miał okazję zbadać zgodność środków ograniczających z art. 2f rozporządzenia 833/2014 w wyroku w sprawie RT France⁷⁴, w której skarżąca zarzuciła niezgodność sankcji z art. 11 Karty Praw Podstawowych UE i art. 10 EKPC. W pierwszej kolejności sąd potwierdził, że środki te mogą być uznane za restrykcyjne, ale mogły zostać przyjęte na podstawie art. 29 TUE w zw. z art. 215 TFUE. Unia Europejska mieściła się zatem w zakresie kompetencji przyznanych jej traktatami i była upoważniona do ich przyjęcia⁷⁵.

Omawiając wspomniany wyrok w kontekście swobody wypowiedzi, nie można tracić z pola widzenia faktu, że RT (dawniej Russia Today) jest jedną z najbardziej dofinansowanych i doposażonych organizacji medial-

74 Sąd Unii Europejskiej, sprawa T-125/22: RT France, wyrok z 27 VII 2022, ECLI:EU:T:2022:483.

75 B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 259–263; L. Lonardo, *Censorship in the EU as a Result of the War in Ukraine. Case T-125/22 RT France v Council*, „European Law Review” 2023, vol. 48, No. 6, s. 712–714; tenże, *Challenging EU Sanctions against Russia: The Role of the Court, Judicial Protection, and Common Foreign and Security Policy*, „Cambridge Yearbook of European Legal Studies” 2023, No. 11, s. 11–12.

nych na świecie. Zajmuje się produkowaniem i rozpowszechnianiem informacji w służbie Kremla, co czyni ją jednym z głównych podmiotów działających w obszarze globalnej dezinformacji⁷⁶.

Sąd UE podkreślił w wyroku, że prawo do swobody wypowiedzi nie ma charakteru absolutnego. Prawo mediów do przekazywania informacji o kwestiach leżących w interesie ogólnym jest chronione pod warunkiem, że działają one w dobrej wierze, na podstawie prawidłowo ustalonych faktów i dostarczają wiarygodnych i dokładnych informacji z poszanowaniem etyki dziennikarskiej – innymi słowy: zgodnie z zasadami odpowiedzialnego dziennikarstwa. Powyższe jest szczególnie istotne ze względu na siłę mediów we współczesnym społeczeństwie, gdyż nie tylko pełnią one funkcję informacyjną, ale poprzez sposób prezentowania informacji mogą jednocześnie sugerować, jak odbiorcy powinni je oceniać. W świecie, w którym jednostka konfrontowana jest z ogromnym przepływem informacji emitowanych przez coraz większą liczbę podmiotów, kontrola przestrzegania zasad etyki dziennikarskiej nabiera jeszcze większej wagi. W takich warunkach wypowiedzi nawołujące do przemocy, nienawiści, ksenofobii lub innych form nietolerancji bądź też usprawiedliwiające je nie są normalnie chronione⁷⁷.

Sąd podkreślił, że analizowane środki ograniczające mają charakter tymczasowy i odwracalny. Mają być bowiem stosowane do zakończenia agresji na Ukrainę oraz do momentu, gdy Rosja i powiązane z nią media przestaną prowadzić działania propagandowe przeciwko Unii i jej państwom członkowskim. Dodatkowo UE nie zakazuje spółkom wymienionym w załączniku XV do rozporządzenia nr 833/2014 wszelkiej działalności, a jedynie nadawczej, i to tylko na terytorium UE. Środki te mają również uzasadniony cel, ponieważ zmierzają do zakończenia wojny i naruszania międzynarodowego prawa humanitarnego⁷⁸. Tym samym spełniają wymóg proporcjonalności. RT France oraz inne zablokowane na terytorium UE media mogą nadal prowadzić działalność na całym świecie, a wyłączenie ich na terytorium UE ma charakter raczej symboliczny⁷⁹.

76 G. F. Lendavai, *Media...*, s. 1239–1240.

77 Sąd UE, sprawa T-125/22: RT France, pkt 135–140.

78 Tamże, pkt 153–167.

79 L. Lonardo, *Censorship...*, s. 718.

Nie należy zapominać, że wszystkie państwa UE są jednocześnie stronami otwartego do podpisu 19 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*⁸⁰. Zgodnie z art. 20, ust. 1 tego dokumentu wszelka propaganda wojenna powinna być ustawowo zakazana. Przyjęcie przez państwa członkowskie omawianych środków może być postrzegane jako realizacja tego przepisu, albowiem orędowanie na rzecz rosyjskiej agresji, która zmierza do aneksji części ukraińskiego terytorium, mieści się w zakresie pojęcia *propaganda wojenna*. Środki te byłyby bowiem raczej nie do zaakceptowania w czasie pokoju⁸¹. To właśnie szerzenie propagandy wojennej odróżnia sprawę RT France od omawianego na wstępie niniejszej części wyroku w sprawie OOO Flavusa i innych przeciwko Rosji. Na antenie „RT France” oprócz propagandy wojennej publikowane były przecież treści legalne, ale tylko i wyłącznie całkowity zakaz nadawania mógł zapobiec rozpowszechnianiu na terytorium UE treści nielegalnych.

Komentowany wyrok współgra z wcześniejszym orzecnictwem TSUE w przedmiocie środków ograniczających, które polegają na zamrożeniu funduszy oraz innych aktywów finansowych i majątkowych osób fizycznych, które aktywnie wspierają lub realizują działania albo polityki podważające integralność terytorialną, suwerenność i niezależność Ukrainy czy stabilność lub bezpieczeństwo na Ukrainie albo im zagrażają. Środki takie zastosowano wobec Dmitrija Kisielowa. Skarżący był szefem rosyjskiej federalnej państwowej agencji prasowej Rossija siegodnia, a instytucje unijne uznały go za centralną postać rządowej propagandy, która wspiera rozmieszczenie sił rosyjskich na Ukrainie. W wyroku z 2017 r.⁸² sąd uznał, że udział skarżącego w szerzeniu propagandy mógł być podstawą nałożenia na niego środków ograniczających, a tym samym ograniczenia w prawie do swobody wypowiedzi skarżącego były konieczne i proporcjonalne dla realizacji celu, jakim jest przywrócenie pokoju i stabilizacji na Ukrainie. Również w tej sprawie sąd uwzględnił, że zastosowane środki mają charakter czasowy i są odwracalne.

80 *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, Dz.U. 1977, nr 38 poz. 167.

81 B. Baade, *EU Sanctions...*, s. 273; L. Lonardo, *Censorship...*, s. 718–719.

82 Sąd UE, sprawa T-262/15: Dmitrii Konstantinovich Kiselev przeciwko Radzie Unii Europejskiej, wyrok z 15 VI 2017, ECLI:EU:T:2017:392.

W kwietniu 2024 r. UE przyjęła rozporządzenie nr 2024/1083⁸³, w którego motywach zapisano, że dezinformacja stanowi zagrożenie dla unijnego rynku usług medialnych (motyw 4), a jako antidotum na dezinformację wskazano wysokiej jakości usługi medialne (motyw 14). Zgodnie z rozporządzeniem odbiorcy mają prawo dostępu do różnorodnych i redakcyjnie niezależnych treści medialnych (art. 3 rozporządzenia nr 2024/2018), a dostawcom usług medialnych gwarantuje się na terytorium Unii prawo prowadzenia działalności gospodarczej bez ograniczeń innych niż te, na które pozwala prawo Unii (art. 4 rozporządzenia nr 2024/2018). Takimi mogą być właśnie ograniczenia nałożone przez art. 2f rozporządzenia nr 883/2014, w związku z czym wejście w życie nowych przepisów nie powinno wpłynąć na ważność i skuteczność zastosowanych wobec rosyjskich nadawców środków ograniczających.

Podsumowując tę część rozważań, należy zaznaczyć, że choć zakaz nadawania programów na terytorium UE ograniczył prawo rosyjskich mediów do swobody wypowiedzi, to nie godzi w istotę tego prawa, ale paradoksalnie zmierza do jego ochrony. Elementem regulacji z art. 10 EKPC i art. 11 Karty Praw Podstawowych UE jest prawo do otrzymywania informacji, a dzięki omawianemu zakazowi nadawania Unia zmierza do zapewnienia, by społeczeństwa na jej terytorium otrzymywały rzetelną i wiarygodną informację, a nie szkodliwą dezinformację i propagandę.

Podsumowanie

Szerzenie propagandy i dezinformacji nie mieści się w standardach ochrony swobody wypowiedzi, a jest wręcz z nimi sprzeczne. Podważa bowiem fundamenty społeczeństwa demokratycznego, niszcząc podstawy, na których obywatele prognozują konsekwencje swoich wyborów⁸⁴. Współczesne demokracje opierają się na społeczeństwie informacyjnym, którego istnieniu zagraża dostarczanie obywatelom fałszywych lub zniekształconych informacji. Wpływa to bowiem na postrzeganie przez nich rzeczywistości,

83 *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1083 z dnia 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ustanowienia wspólnych ram dla usług medialnych na rynku wewnętrznym i zmiany dyrektywy 2010/13/UE (europejski akt o wolności mediów) Tekst mający znaczenie dla EOG, Dz.Urz. UE, L 2083, 17 IV 2024.*

84 A. Erlich, C. Garner, *Is Pro-Kremlin...*, s. 6.

prezentowane przez nich opinie czy podejmowane decyzje, m.in. w zakresie wyboru przedstawicieli do władz publicznych.

Niewątpliwie żyjemy w erze postprawdy, w której szerzenie propagandy i dezinformacji stało się bardzo łatwe. Przeciwdziałanie propagandzie wydaje się walką z wiatrakami, przypomina bowiem starcie z hydrą, której w miejsce uciętej głowy wyrastają trzy. Nie oznacza to jednak, że należy się całkowicie poddać i godzić na fałszowanie rzeczywistości. Państwa członkowskie UE zdają sobie sprawę z zagrożeń, jakie niesie propaganda, dlatego wspólnie zdecydowały, by podjąć środki zaradcze przeciwko propagandzie terrorystycznej i rosyjskiej.

Zwiększyła się również świadomość uczestników debaty publicznej, w tym osób zarządzających spółkami prowadzącymi portale społecznościowe. Facebook prowadzi politykę zamykania profili rozpowszechniających dezinformację i *fake newsy*⁸⁵. W 2018 r. usunął ponad 3 mld fałszywych profili, a w 2019 – ponad 5 mld⁸⁶. W ostatnim czasie likwiduje ich zaś przeciętnie 1,5 mld kwartalnie⁸⁷. Dane te są z jednej strony imponujące, z drugiej jednak pokazują, że mimo prowadzenia tak intensywnej polityki problem nie znika. X skupił się natomiast na zwalczaniu botów internetowych, czyli automatycznych profili, które na masową skalę spamują postami o jednakowej treści w celu manipulowania trendami⁸⁸. Jeżeli chodzi o zawartość merytoryczną postów, X zabrania publikować takie, które podżegają do przemocy, zwłaszcza o charakterze terrorystycznym, lub gloryfikują ją⁸⁹. Ma to duże znaczenie, ponieważ pojawienie się i konsolidacja mediów społecznościowych, poza wieloma pozytywnymi aspektami, miały i ten negatywny. Otwarta natura tych portali i trudność w sprawowaniu kontroli nad publikowanymi w nich treściami skutkują wzrostem rozpo-

85 C. Wardle, H. Derakhshan, *Information...*, s. 60–61.

86 B. Fung, A. Garcia, *Facebook Has Shut Down 5.4 Billion Fake Accounts This Year*, „CNN” [online], 13 XI 2019 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://edition.cnn.com/2019/11/13/tech/facebook-fake-accounts/index.html>>.

87 S. J. Dixon, *Actioned Fake Accounts on Facebook Worldwide from 4th Quarter 2017 to 4th Quarter 2022 (in Millions)*, „Statista” [online], 9 III 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.statista.com/statistics/1013474/facebook-fake-account-removal-quarter/>>.

88 C. Wardle, H. Derakhshan, *Information...*, s. 61–62.

89 *The X Rules, „X”* [online, dostęp: 30 XI 2023]: <<https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/x-rules>>.

wszechniania fałszywych informacji i treści, a rozwój sztucznej inteligencji jeszcze to zjawisko nasila⁹⁰.

Omawiane tu środki, które przyjęła UE, niewątpliwie ingerują w swobodę wypowiedzi. Propaganda terrorystyczna jest penalizowana, a państwa członkowskie mają obowiązek usuwania treści terrorystycznych z internetu. Na terytorium Wspólnoty nie mogą też obecnie nadawać media powiązane z rosyjskim rządem. Środki takie, choć ograniczają swobodę wypowiedzi, w realiach współczesnego świata są niezbędne i proporcjonalne, ponieważ nie wykraczają poza to, co jest konieczne dla realizacji zamierzonych celów. Propaganda jest bowiem sprzeczna z wartościami, które przyświecają systemowi ochrony praw człowieka, w tym prawu do swobody wypowiedzi. Nie tylko godzi ona w prawo do otrzymywania rzetelnych i wiarygodnych informacji, ale wpływa na wybory, opinie i nastroje społeczne, a w skrajnych przypadkach – co podkreślono w niniejszej pracy – może nawet doprowadzić do śmierci.

Bibliografia

- Aguerri J. C., *Del „terrorista” al „radical”: los delitos de subjetividad en el código penal español*, „Revista Crítica Penal y Poder” 2017, No. 13.
- Baade B., *EU Sanctions against Propaganda for War – Reflections on the General Court’s Judgment in Case T-125/22 (RT France)*, „Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht” 2023, Jg. 83.
- Bacio Terracino J., Matasick C., *Disinformation and Russia’s War of Aggression against Ukraine. Threats and Governance Responses*, „OECD” [online], 3 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/>>.
- Baisley E., *Genocide and Constructions of Hutu and Tutsi in Radio Propaganda*, „Race & Class” 2014, vol. 55, No. 3.
- Barendt E., *Threats to Freedom of Speech in the United Kingdom?*, „UNSW Law Journal” 2005, vol. 28, No. 3.
- Boyne S. M., *Free Speech, Terrorism, and European Security: Defining and Defending the Political Community*, „Pace Law Review” 2010, vol. 30, No. 2.
- Casero-Ripollés A., Tuñón J., Bouza-García L., *The European Approach to Online Disinformation: Geopolitical and Regulatory Dissonance*, „Humanities and Social Sciences Communications” 2023, No. 10.

90 A. Casero-Ripollés, J. Tuñón, L. Bouza-García, *The European...*, s. 3.

- Counter-Terrorism, Constitutionalism and Miscarriages of Justice*, ed. G. Lennon, C. King, C. McCartney, Hart Publishing, Oxford 2019.
- Dawson L. L., *A Comparative Analysis of the Data on Western Foreign Fighters in Syria and Iraq: Who Went and Why?*, International Center for Counter-Terrorism, The Hague, luty 2021: <<https://www.icct.nl/sites/default/files/2022-12/Dawson-Comparative-Analysis-FINAL-1.pdf>> [dostęp: 27 VII 2024].
- Decyzja Ramowa Rady 2002/475/WSiSW z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu*, Dz.Urz. UE, L 164, 22 VI 2002.
- Dezinformacja*, „Słownik Języka Polskiego PWN” [online, dostęp: 26 XI 2023]: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/dezinformacja;2554971.html>>.
- Disinformation*, „Cambridge Dictionary” [online, dostęp: 27 VII 2024]: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation>>.
- Dixon S. J., *Actioned Fake Accounts on Facebook Worldwide from 4th Quarter 2017 to 4th Quarter 2022 (in Millions)*, „Statista” [online], 9 III 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.statista.com/statistics/1013474/facebook-fake-account-removal-quarter/>>.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) (Wersja ujednolicona) (Tekst mający znaczenie dla EOG)*, Dz.Urz. UE, L 95, 15 IV 2010.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW*, Dz.Urz. UE, L 88, 31 III 2017.
- Erlich A., Garner C., *Is Pro-Kremlin Disinformation Effective? Evidence from Ukraine*, „The International Journal of Press/Politics” 2023, vol. 28, No. 1.
- Fung B., Garcia A., *Facebook Has Shut Down 5.4 Billion Fake Accounts This Year*, „CNN” [online], 13 XI 2019 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://edition.cnn.com/2019/11/13/tech/facebook-fake-accounts/index.html>>.
- Gordon G. S., *The Propaganda Prosecutions at Nuremberg: The Origin of Atrocity Speech Law and the Touchstone for Normative Evolution*, „Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review” 2017, vol. 39, No. 1.
- Jacuch A., *Disinformation and Propaganda Target Europe – Russia’s Disinformation Activities against Ukraine*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate” 2021, vol. 11, No. 1.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Dz.Urz. UE, C 303, 14 XII 2007.
- Karwowska A., *Lekarze alarmują. Rekordowa skala odmów szczepień i zachorowań na odrę*, „Polska Agencja Prasowa” [online], 17 VII 2024 [dostęp: 24 VII 2024]: <<https://www.pap.pl/aktualnosc/lekarze-alarmuja-rekordowa-skala-odmow-szczepien-i-zachorowan-na-odre>>.
- Konkluzje – 19 i 20 marca 2015 r.*, EUCO 11/15, Rada Europejska.
- Konkluzje Rady Europejskiej w sprawie stosunków zewnętrznych (19 marca 2015 r.)*, „Rada Europejska” [online], 19 III 2015 [dostęp: 24 VII 2024]: <<https://www.>

consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2015/03/19/conclusions-russia-ukraine-european-council-march-2015/>.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Rzym, 4 XI 1950.

Konwencja o zapobieganiu terroryzmowi, Rada Europy, Warszawa, 16 V 2005, CETS 196.

Kyrychenko R., Salnikova S., *Dynamics of Aggressive Discourse on Ukraine and the West in the Russian Pro-Government Media in 2000–2022*, „European Journal of Transformation Studies” 2022, vol. 10, No. 2.

Lendavai G. F., *Media in War: An Overview of the European Restrictions on Russian Media*, „European Papers” 2023, No. 3.

Lonardo L., *Censorship in the EU as a Result of the War in Ukraine. Case T-125/22 RT France v Council*, „European Law Review” 2023, No. 48 (6).

Lonardo L., *Challenging EU Sanctions against Russia: The Role of the Court, Judicial Protection, and Common Foreign and Security Policy*, „Cambridge Yearbook of European Legal Studies” 2023, No. 11.

Lower M., Hauschildt T., *The Media as a Tool of War: Propaganda in the Rwandan Genocide*, „Human Security Centre” [online], 9 V 2014 [dostęp: 30 XI 2023]: <<http://www.hscentre.org/sub-saharan-africa/media-tool-war-propaganda-rwandan-genocide/>>.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Dz.U. 1977, nr 38 poz. 167.

O’Shaughnessy N., *Selling Hitler: Propaganda and the Nazi Brand*, „Journal of Public Affairs” 2009, No. 9.

Petsche A., Cancio Meliá M., *Speaking of Terrorism and Terrorist Speech: Defining the Limits of Terrorist Speech Offences*, [w:] *Counter-Terrorism, Constitutionalism and Miscarriages of Justice*, ed. G. Lennon, C. King, C. McCartney, Hart Publishing, Oxford 2019.

Propaganda, „Cambridge Dictionary” [online, dostęp: 27 VII 2024]: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>>.

Propaganda, „Słownik Języka Polskiego PWN” [online, dostęp: 26 XI 2023]: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/propaganda;2508812.html>>.

Questions and Answers about the East StratCom Task Force, „European Union External Action” [online], 27 X 2021 [dostęp: 14 XII 2023]: <https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en>.

Rediker E., *The Incitement of Terrorism on the Internet: Legal Standards, Enforcement, and the Role of the European Union*, „Michigan Journal of International Law” 2015, vol. 36, No. 2.

Rollnert Liern G., *Incitación al terrorismo y libertad de expresión: el marco internacional de una relación problemática*, „Revista de Derecho Político” 2014, No. 91.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w Internecie treści o charakterze terrorystycznym (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.Urz. UE, L 172, 17 V 2021.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1083 z dnia 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ustanowienia wspólnych ram dla usług medialnych na rynku

- wewnętrznym i zmiany dyrektywy 2010/13/UE (europejski akt o wolności mediów) Tekst mający znaczenie dla EOG, Dz.Urz. UE, L 2083, 17 IV 2024.
- Rozporządzenie Rady (UE) nr 833/2014 z dnia 31 lipca 2014 r. dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, Dz.Urz. UE, L 229, 31 VII 2014.
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/350 z dnia 1 marca 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady (UE) nr 833/2014 dotyczącego środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, Dz.Urz. UE, L 65, 2 III 2022.
- Rozporządzenie Rady (UE) 2022/879 z dnia 3 czerwca 2022 r. zmieniające rozporządzenie (UE) nr 833/2014 dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, Dz.Urz. UE, L 153, 3 VI 2022.
- Scheinin M., *Report to the Human Rights Council. Ten Areas of Best Practices in Countering Terrorism*, UN Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, 22 XI 2010, A/HRC/16/51.
- Wardle C., Derakhshan H., *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*, Council of Europe, Strasbourg, 27 IX 2017 (Report DGI(2017)09): <tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf> [dostęp: 30 XI 2023].
- Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady – wspólne ramy dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym, JOIN(2016) 18 final, Komisja Europejska, Bruksela, 6 IV 2016.
- Wspólny komunikat Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan Działania przeciwko Dezinformacji, JOIN (2018) 36 final, Bruksela, 5 XII 2018.
- The x Rules*, „x” [online, dostęp: 30 XI 2023]: <<https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/x-rules>>.
- Yanagizawa-Drott D., *Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide*, „Quarterly Journal of Economics” 2014, vol. 129, No. 4.